

ЖУРНАЛІСТ – ЖЕРТВА ЗЛОЧИНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

JOURNALIST AS A VICTIM OF CRIME UNDER MARTIAL LAW

Боровик Л.А., к.пед.н., доцент, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії,
доцент кафедри теорії і методики журналістської творчості
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука

Лірник О.В., аспірант, журналіст
Національний університет «Острозька академія»

У статті розкрито проблему професійної діяльності журналіста, як жертви злочину в умовах воєнного стану. Запропоновано розділити віктимну поведінку журналіста при виконанні своїх службових обов'язків на три групи журналістів: військові кореспонденти; журналісти, відряджені до військової частини; журналісти, які перебувають у небезпечних професійних відрядженнях до зон збройного конфлікту. Доведено що часто журналісти стають жертвами злочину в умовах воєнного стану від протиправних дій військовослужбовців держави агресора або її колаборантів з числа громадян України. Визначено базові заходи для запобігання вчиненню злочинів проти журналістів у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків.

На жаль, як зазначають вітчизняні кримінологи багато осіб стали жертвами російсько-української війни внаслідок своєї поведінки. Журналісти під час професійної діяльності не стали виключенням. Відтак, дослідження вчинення ворогом злочинів в умовах російсько-української війни, як зазначають вітчизняні вчені І. Г. Богатирьов і М. С. Пузырьов не може бути без віктимологічного аналізу жертви злочину, оскільки саме такий аналіз повно і точно розкриває дану злочинність. На думку вчених, саме численні дослідження свідчать про значну роль жертви в генезі злочину, вплив на злочинний результат її особистісних якостей, специфіку відносин із винним. Саме тому стає очевидною необхідність проведення в умовах російсько-української війни дослідження не лише тих, хто вчиняє злочини на нашій території, а й потенційних жертв [2, с. 123].

Мабуть, жоден кримінолог не міг прогнозувати, що в умовах російсько-української війни журналісти стануть жертвою злочину вчиненого ворогом на нашій території. Проведений нами порівняльний аналіз кримінальних правопорушень за ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» за останні чотири роки показав, що проблема стати жертвою для журналіста залишається найбільш актуальною і небезпечною.

Ключові слова: журналіст, професійна діяльність, жертва, злочин, запобігання, воєнний стан.

The article deals with the problem of professional activity of a journalist as a victim of a crime under martial law. The author proposes to divide the victim behavior of journalists in the performance of their official duties into three groups of journalists: war correspondents; journalists assigned to a military unit; journalists on dangerous professional assignments to armed conflict zones. It is proved that journalists often become victims of a crime under martial law from the unlawful actions of the military personnel of the aggressor state or its collaborators from among the citizens of Ukraine. The author identifies basic measures to prevent crimes against journalists in connection with the performance of their professional duties. Unfortunately, domestic criminologists note that many people have become victims of the Russian-Ukrainian war as a result of their behavior. Journalists in the course of their professional activities are no exception. According to the domestic scientists I. H. Bohatyrev and M. S. Puzyrev, the study of crimes committed by the enemy in the context of the Russian-Ukrainian war, cannot be without a victimization analysis of the victim of the crime, since it is this analysis that fully and accurately reveals this crime. According to scientists, it is numerous studies that demonstrate the significant role of the victim in the genesis of the crime, the impact of his or her personal qualities on the criminal outcome, and the specifics of the relationship with the perpetrator. That is why it becomes apparent that in the context of the Russian-Ukrainian war, it is necessary to conduct a study not only of those who commit crimes on our territory, but also of potential victims [2, p. 123]. Perhaps no criminologist could have predicted that in the context of the Russian-Ukrainian war, journalists would become victims of a crime committed by the enemy on our territory. Our comparative analysis of criminal offenses under Article 171 of the Criminal Code of Ukraine "Obstruction of the legitimate professional activity of journalists" over the past four years has shown that the problem of becoming a victim for a journalist remains the most urgent and dangerous.

Key words: journalist, professional activity, victim, crime, prevention, martial law.

Постановка проблеми. російсько-українська війна свідчить, що серед вразливих верст населення в умовах воєнного стану є журналісти, котрі виконують своїх службових обов'язки шляхом оприлюднення або спростування інформації про війну, і яка з часом може бути важливою, як для держави так і її інституцій.

На жаль, за свідчення вітчизняних вчених, інформація яка оприлюднюється журналістами не завжди відповідає дійсності, оскільки її висвітлення може бути вигідно як журналісту так і тому хто володіє медіа-ресурсами.

З цього приводу, вітчизняна вчена К. М. Буряк досліджуючи проблему вчинення злочинів проти професійної діяльності журналістів в Україні, дійшла висновку, що медіа-ресурси є негласними носієм влади над народом. Історично склалося, і це невипадково, що журналістський корпус, пресу, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) та їхній вплив у соціумі визначають словосполученням «Четверта влада» (англ. «Fourth Estate») [1, с. 4].

Водночас, журналісти, які максимально об'єктивно розповсюджуючи правдиву інформацію, на жаль, потерпають від постійних погроз та насильницьких дій від

осіб, які намагаються цю інформацію приховати. Держава як особлива форма організації суспільства взяла на себе функцію захисту журналістів і їхньої професійної діяльності від будь-яких протиправних посягань з боку злочинного середовища, зокрема і в період воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами запобігання кримінальних правопорушень щодо професійної діяльності журналістів займалися такі вітчизняні вчені, як: П. П. Андрушко, К. М. Буряк, І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. Ю. Бусол, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, В. К. Гришук, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джува, В. М. Дрьомін, М. О. Д'ячкова, О. В. Козаченко, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. О. Навроцький, С. І. Нежурбіда, С. В. Рак, О. С. Сотула, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, Є. Ю. Шостко, Н. С. Юзікова, Н. М. Ярмиш та інші дослідники.

Водночас, незважаючи на значну кількість праць, що присвячені питанням запобігання кримінальним правопорушенням проти журналістів і їхньої професійної діяль-

ності, однак, проблемами як не стати жертвою злочину журналісту вчені займалися фрагментарно, що й поглибило актуальність і дискусійність цієї проблематики.

Метою статті є поглиблений аналіз віктимної поведінки жертви журналіста при виконанні своїх службових обов'язків в умовах воєнного стану, визначення базових заходів запобігання вчиненню злочинів проти професійної діяльності журналіста.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України у 2019 році зафіксовано 106 випадків перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та 5 посягань на життя, здоров'я та майно журналістів, а у 2020 році цей показник склав відповідно 64 випадків перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та 40 посягань на життя, здоров'я та майно журналістів. У 2021 році було обліковано 72 кримінальних правопорушення за ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» і 50 фактів посягань на життя, здоров'я та майно журналістів.

Упродовж 2022 року правоохоронні органи зареєстрували 88 кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених проти журналістів. З-поміж них 62 провадження зареєстрували за ст. 171 («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») Кримінального кодексу України.

Найскладніші часи настали для журналістів коли їх професійна діяльність опинилася в умовах російсько-української війни. Новини про війну на багато місяців стали головною темою в інформаційному просторі. В цих умовах з'явилося три категорії журналістів:

- 1) військові кореспонденти;
- 2) журналісти, відряджені до військової частини;
- 3) журналісти, які перебувають у небезпечних професійних відрядженнях до зон збройного конфлікту.

До речі, остання категорія журналістів захищена Конвенцією про захист цивільного населення під час війни за умови, що вони не чинять дій, несумісних зі статусом цивільних осіб, а саме: не беруть участь у бойових діях, не застосовують зброю, не займаються розвідувальною діяльністю. Тим, що держава-агресор зухвало ігнорує норми міжнародного права уже нікого не здивуєш. Журналістів навмисно вбивають, викрадають, піддають тортурам, а місцеві ЗМІ – закривають.

Зараз ворог намагається зробити все, щоб заглушити «голос правди» й свободу слова в медійному просторі тимчасово окупованих південних і східних регіонів України. Маючи гарний досвід інформаційної ізоляції й зомбування своїх громадян, російський режим бажає вчинити такий вплив і на свідомість наших людей, що опинилися під його владою.

Отож, методологія будь-якого дослідження ґрунтується на тому, що викладу емпіричного матеріалу завжди передують теоретична складова. Зокрема, звернення до понятійного кримінологічного апарату дало можливість установити, що жертва – це сукупність властивостей особистості та соціального статусу потерпілого [3, с. 210]. Проте таке визначення «жертви – журналіста» в умовах воєнного стану видається нам занадто звуженим і таким, що не розкриває всієї його сутності.

Дещо відмінну позицію щодо жертви займає вітчизняний кримінолог В. О. Туляков, який останню розуміє як девіацію від норми безпечної поведінки, котра призводить до підвищеної уразливості, доступності та привабливості особи в ролі жертви злочинного посягання [4, с. 149]. Водночас принагідно до специфіки нашого дослідження, зауважимо, що В. О. Туляков у наведеній дефініції допустив змішування понять «жертва» та «віктимна поведінка жертви». Інша дефініція, запропонована класиком віктимології – Л. В. Франком, є більш прийнятною для нашого дослідження. Зокрема, поіменованій кримінолог визначає віктимність жертви злочину як підвищену

спроможність в силу низки суб'єктивних та об'єктивних обставин перетворюватися у «мішень» для злочинних посягань [5, с. 108–109].

Власне сама професія журналіста, як і правоохоронця або правозахисника, передбачає виконання певних обов'язків за посадою, які часто є несумісними з уявленнями кримінальних та інших структур, які намагаються приховати інформацію щодо своєї діяльності від розголосу. Тобто, виходячи з теорії права, не може суспільно корисна поведінка (ми не беремо невластиві широкому загалу осіб вияви героїзму тощо) бути девіантною.

Тим не менш, у такому випадку можна говорити про свого роду статичну віктимність, визначену фактом віднесення особи потерпілого до тієї або іншої соціально-необхідної професії. Продовжуючи вказану думку, можемо виділити віктимність динамічну, яка вже передбачає той чи інший вид віктимної поведінки, що будуть розглянуті нами нижче.

Загалом же, професійна діяльність журналістів у кримінологічному відношенні належить до професій із підвищеним ступенем віктимності (до яких можна віднести також професії правоохоронних, контролюючих тощо органів). Це можна пояснити тим, що за сучасних умов переважний масив інформації перебуває у прихованому від суспільства стані, і певним комерційним, політичним та іншим колам вигідне перебування такої інформації «у затінку». Сутність журналістської діяльності в умовах воєнного стану власне й заснована на «викритті» такої інформації, що часто є не вигідним для її утримувача або інших зацікавлених осіб.

Як справедливо зазначається у сучасній літературі, ЗМІ, виконуючи інформаційну функцію, є при цьому і каналом вираження громадської думки, і засобом її формування, і інструментом соціального контролю громадськості над владою і державою, тому право на інформацію і доступ до неї мають життєву цінність не тільки для журналістів. Однак численні факти свідчать, що між правом на інформацію і реальним доступом до неї – все більш зростаюча дистанція. Укриття інформації в найвитонченіших формах і під різними причинами стало звичним явищем для всіх гілок влади, органів управління, чиновництва, суб'єктів господарювання, фінансових структур, деяких громадських об'єднань [6, с. 6]. На таких соціальних чинниках, на нашу думку, і заснована професійна віктимність – жертви журналістської діяльності.

Дослідженням встановлено, що важливе значення у структурі віктимологічної характеристики журналіста – жертви злочину в умовах воєнного стану відводиться саме його віктимній поведінці, що є, на нашу думку, складовою частиною детермінаційного комплексу вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, адже внаслідок виконання своїх професійних (посадових) обов'язків журналіст відповідно стає жертвою того чи іншого злочинного посягання.

По суті, як впливає із практики журналістської діяльності, віктимна поведінка журналіста – жертви кримінального правопорушення – полягає у виконанні ним своїх професійних (посадових) обов'язків, здійснення яких полягає у підготовці конкретних продуктів професійної діяльності журналіста (його репортажі, публікації, фото, відеоматеріали тощо).

Наші судження й висновки, зроблені на підставі аналізу емпіричного матеріалу, цілком узгоджуються з теорією кримінології. У цьому відношенні слухноного вбачаємо наукову позицію І. М. Копотуна, за якою «потерпілий може різною мірою впливати на можливість вчинення щодо нього злочину. Однак стосовно насильницьких посягань особа потерпілого має особливе значення. Розглядувані діяння становлять собою так звані «злочини відносин», у яких жертва є обов'язковим елементом. Бути злочину чи ні – зрештою вирішує злочинець, проте

в насильницьких діях особа потерпілого та її поведінка можуть здійснити на це вирішальний вплив. Відповідно вибір злочинцем жертви не є в такій ситуації випадковим, а слугує цілком закономірним підсумком у механізмі злочинної поведінки» [7, с. 249].

Принагідно до цього зазначимо, що у теорії кримінологічної віктимології власне віктимна поведінка жертви диференціюється на певні групи залежно від ролі жертви злочину при його вчиненні.

Варто зазначити, що при вчиненні злочину проти життя та здоров'я, проти власності журналістів діяння підозрюваного повинні кваліфікуватися в сукупності зі ст. 171 КК України – «Перешкодження законній професійній діяльності журналістів» [8].

Зі свого боку, негативна віктимна поведінка журналіста – жертви злочину в умовах воєнного стану матиме місце в тому випадку, коли ним вчиняються неправомірні дії щодо збору та публікації матеріалу, частіше в порушення вимог Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [9]. Наслідком подібних дій журналіста є публікації, що порочать честь та гідність інших громадян, які не відповідають дійсності інформації про особисте життя людей тощо.

Розглядаючи як напрям віктимологічного запобігання причин виникнення злочинів проти професійної діяльності журналістів, – віктимну поведінку журналіста – жертви слід наголосити, що така поведінка має міждисциплінарний характер, адже становить інтерес не лише для кримінології, а й для кримінального провадження. І це логічно, адже говорити про особу злочинця у юридичному значенні можна лише після притягнення винного до кримінальної відповідальності, що і є одним із завдань кримінального процесу.

Таку позицію підтримує низка дослідників, не лише кримінологів, а і процесуалістів і криміналістів. Зокрема, це пояснюється тим, що потерпілі журналісти нерідко вступають у конфліктні ситуації з об'єктами свого журналістського інтересу, отримують від завідомо відомих осіб погрози, вони можуть чітко усвідомлювати, яка робота могла стати причиною злочину щодо них тощо.

Часто журналісти стають жертвами через власну провокацій кримінального правопорушення, а тому з метою особистої безпеки необхідно застосовувати правила, здатні нейтралізувати напружену обстановку або припинити її. З огляду на це, робота журналістів, особливо в умовах війни має будуватися на принципах особистої безпеки, супроводжуючись заходами спеціально-кримінологічного запобігання:

а) журналіст в умовах війни, має ретельно продумати маршрут, контрольні точки і час виходу на зв'язок із редакцією;

б) за можливістю не пересуватися на невідомому авто-транспорті, зловмисники часто використовують автомобіль для викрадення людей, армійський транспорт завжди є об'єктом нападу, а напис «PRESS» на машині не є захистом від неприємних ситуацій;

в) не брати в руки зброю і тим більше не відкривати вогонь; ніколи не можна носити одяг або предмети екіпіровки, які могли б асоціювати з учасниками протистояння;

г) не можна провокувати на активні дії заради гарної картинки ні протиборчу сторону, ні союзників;

д) не сперечатися з озброєними людьми, хто б не був перед вами – військовослужбовець або учасник неофіційних збройних формувань, на війні звикають до думки про те, що спори вирішуються за допомогою зброї;

ж) не робити спробу самостійно пройти по невідомій території, не можна ходити поодинокі, можуть бути міни та розтяжки; не слід брати з собою зайвих документів, водночас необхідно отримати всі можливі документи і рекомендації, які можуть бути корисні при роботі на конкретній території тощо.

Вказані дії можуть врятувати життя і зберегти здоров'я журналіста, його майно. Зокрема, за даними моніторингу Інституту масової інформації протягом місяця з початку широкомасштабного вторгнення в Україну, росія скоїла 148 кримінальних правопорушень проти журналістів та медіа в Україні. П'ятеро журналістів убито під час виконання професійних обов'язків, семеро – поранено, один журналіст зник безвісти; відомо про щонайменше шість випадків захоплення журналістів в заручники й жорстокого поводження з ними. Окупанти обстріляли 10 телевеж, щонайменше 70 регіональних медіа змушені були припинити роботу внаслідок погроз із боку російських окупантів, захоплення ними редакцій, неможливості працювати в умовах тимчасової окупації, відсутності можливостей до друку та розповсюдження тощо [10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо сказати, що журналіст – жертва злочину в умовах воєнного стану стає не тільки, коли виконує професійну діяльність журналіста, а і тоді коли ігнорує правилами власної безпеки. Крім того, за напрямом віктимологічного запобігання досліджуванам журналіста-жертви злочину в умовах воєнного стану рекомендовано слідчим (оперативним працівникам) вивчати споріднені масиви інформації (за схожою тематикою) в інших засобах масової інформації, наслідки поширення аналогічної інформації, виявляючи схожості й відмінності у приципних зв'язках злочинної діяльності. Такий алгоритм є найбільш оптимальним в процесі запобігання вчинення злочину проти журналіста щодо здійснення ним професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк К. М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 251 с.
2. Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С. Проблема жертв злочинів вчинених військовослужбовцями російської федерації в умовах російсько-української війни через призму віктимності. *Юридичний бюлетень*. Випуск 30. 2023. С. 123–131.
3. Джужа О. М. Поняття жертви кримінального правопорушення та її роль у механізмі протиправної поведінки засуджених в установах виконання покарань. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ: НАВС, 2013. С. 207–215.
4. Туляков В. А. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : монографія / Одеса : Юрид. літ., 2000. 336 с.
5. Франк Л. В. Потерпілий від злочину та проблеми віктимології. Душанбе: Інфорн, 1977. 237 с.
6. Іванов В. Ф. Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід. Київ: Центр вільної преси, 2000. 226 с.
7. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
8. Кримінальний кодекс України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 5.11. 2023).
9. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#top> (дата звернення: 01.11.2023).
10. Комітет з питань свободи слова: росія скоїла 148 злочинів проти журналістів та медіа в Україні протягом місяця з початку широкомасштабного вторгнення в Україну. *Верховна Рада України* : вебсайт. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220799.html> (дата звернення: 01.11.2023).